



Aygül CAHANGİROVA

*BDU-nun "İnsan hüquqları və YUNESCO" kafedrasının doktorantı
e-mail: aygul.jahan@gmail.com*

İNSAN HÜQUQLARI PRİNSİPLƏRİ SFERASINDA BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ ƏMƏKDAŞLIĞIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ VƏ MÖVCUD PROBLEMLƏR

Açar sözlər: insan hüquqları, insan hüquqlarına hörmət, minimum standartlar, universal normalar, Avropa Şurası və s.

Ключевые слова: права человека, соблюдение прав человека, минимальные стандарты, универсальные нормы, Совет Европы и др.

Keywords: human rights, respect for human rights, minimum standards, universal norms, Council of Europe, etc.

İnsan hüquqları, şəxsin sırf insan deyilən ləyaqətli, şüurlu və sərbəst iradəli varlıq olduğuna görə, hər yerdə və hər kəsə qarşı yönəldilə bilən, şəxsin-qorunan qalası olan və onu digər şəxslərə, cəmiyyətə və dövlətə qarşı qoruyan, bununla belə, həm dövlətə öhdəlik qoyan, həm də hüquq sahibinə də bəzi öhdəliklər yükləyən hüquqlardır [6 s.17].

Müasir şəraitdə hər bir dövlətin demokratik xarakteri onun insan hüquqlarına münasibəti, həmin dövlətdə insan hüquqlarının vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Demokratiya və insan hüquqları bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır və biri digərini şərtləndirir. Yalnız cəmiyyətdə mövcud olan

demokratik mühit insan hüquqlarının qorunmasına real təminat verə bilər. Digər tərəfdən insanın hüquq və azadlıqlarının qanunvericilikdə və real həyatda təmin edilməsi cəmiyyətdə demokratiyanın təşəkkülü və geniş inkişafı üçün həlledici amil rolunu oynayır.

Eyni zamanda, beynəlxalq hüquqda insan hüquqları probleminin geniş yer alması və möhkəmlənməsi məhz insan hüquqlarının təmin edil-

məsi istiqamətinin də beynəlxalq hüququn əsas fəaliyyət sferasına daxil olduğunu və bu istiqamətdə ayrıca, müstəqil bir funksiyasının formalaşdığını (insan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq) müəyyənləşdirir və qətiləşdirir. İnsan hüquqları sahəsində qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq normaların beynəlxalq normativ sistemdə böyük çəkiyə malik olması bu zaman əhəmiyyətli amil kimi çıxış edir [3.s.13].

Azərbaycan Respublikası BMT-nin üzvü olaraq insan hüquq və azadlıqlarına dair əsas universal beynəlxalq müqavilələrə tərəfdar çıxmaqla yanaşı, həmçinin insan hüquq və azadlıqlarına dair Ümumavropa müqavilələrinin də əksəriyyətinə tərəfdar çıxmışdır. Hazırda Azərbaycan Dövləti insan hüquq və azadlıqlarına həm beynəlxalq, həm də ölkədaxili mexanizmlərlə təminat verir.

Qeyd olunmalıdır ki, insan hüquqlarının təminatı məsələsi hər bir dövlətin ən ümdə vəzifəsi olmaqla onun fəaliyyətinin əsas prioritetini təşkil edir. Bu fəaliyyət isə özünü insan hüquqlarına dair milli qanunvericilik bazasının yaradılmasında, bu sahədə beynəlxalq sənədlərin ratifikasiyası və orada nəzərdə tutulan beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqi implementasiyasında, bu istiqamətdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlığın qurulmasında və bu hüquqların təmin olunması üzrə işlək institusional mexanizmlərin təsis edilməsində büruzə verir. İnsan hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələrə onların implementasiyası ilə bağlı müddəaların daxil edilməsi daim inkişaf edir. Beynəlxalq-hüquqi aktların praktik icrası üçün dövlətdaxili orqanlar,



müəyyən edilmiş mexanizmlər və onların prosedurları mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Dövlətlər implementasiya normaları formalaşdıraraq, yalnız özləri üçün insan hüquqları haqqında razılaşmaların praktik həyata keçirilməsini yüngülləşdirməklə bərabər, həm də bu fəaliyyətin qanunauyğunluğunun təminatının əlavə hüquqi zəmanətlərini yaratmalıdır [5; s.28-35].

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi sahəsində standartlara insan hüquqlarına hörmət prinsipini inkişaf etdirən və konkretləşdirən və dövlətlə insan arasında münasibətləri nizama salan qaydalar aid edilir. Burada faktiki olaraq insan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi sferasında dövlətlərin beynəlxalq hüquq öhdəliklərini implementasiya edən dövlətdaxili hüquq normaları haqqında söhbət gedir. Beynəlxalq insan hüquqlarına görə “hər kəsin və hamının hamı qarşısında” obyektiv öhdəliyi mövcuddur. Bu obyektiv öhdəlik beynəlxalq insan hüquqlarının, ümumi qaydasını (ordre public) formalaşdırır və hər hansı bir istisna tanımır. İnsan hüquqlarına hörməti təmin etmək müasir dünyanın əsas qlobal problemlərinin önündə gəlməkdədir. Qlobal problemlərin həllinin zəruri şərti kimi beynəlxalq qanunçuluğun və beynəlxalq hüququn üstünlüyünün tanınması vacib şərtlərdəndir.

İnsan hüquqları həm beynəlxalq, həm də milli hüquqda nəzərdə tutulur. Beynəlxalq hüquqda insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində əsas sənədlərə aiddir: 1945-ci il BMT nizamnaməsi, 1948-ci il İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, 1966-cı il İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt. Bərabərlik, bərabər hüquqluluq və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi prinsipi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafının əsasını təşkil edir. İnsan ləyaqəti anlayışını bu prinsip olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi də məhz bu nöqtəyə nəzərdən çıxış etmişdir. Bəyannamənin Preambulasının 1-ci bəndinə əsasən dünya ailəsinin bütün üzvlərinin hüquq bərabərliyinin tanınması azadlıq, ədalət və dünyəvi sülhün əsasını təşkil edir. İnsan hüquqları sferasında bütün beynəlxalq mü-

qavilələr onu imzalayan dövlətlərin həmin müqavilə üzrə öhdəliklərinin icrası üzrə müddəaları müəyyən edir. Həmin müddəalar elə müvafiq müqavilələrin müxtəlif maddələrində təsbit edilir.

1990-cı il 21 noyabr tarixli Yeni Avropa üçün Paris Xartiyasında “dövlətlərin ən vacib öhdəliyi” kimi əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi, “onlara əməl edilməsi və onların həyata keçirilməsi” vasitəsi qismində isə azadlığın əsası, ədalətlik və sülh göstərilir [4.s.31].

Azərbaycan Respublikası 2 mart 1992-ci il tarixində BMT-nin üzvlüyünə qəbul edilmiş və 6 may 1992-ci il tarixində BMT nəzdində Daimi Nümayəndəliyi açılmışdır. Azərbaycan Respublikası 2006-cı ildən İnsan Hüquqları Komissiyasının əvəzinə təsis olunan İnsan Hüquqları Şurasının ilk üzvləri sırasında olmuş, həmçinin BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü seçilmişdir və BMT-nin ixtisaslaşmış təsisatlarının üzvüdür. Azərbaycan Respublikası həmçinin BMT tərəfindən qəbul olunmuş bir sıra beynəlxalq müqavilələrin, o cümlədən insan hüquq və azadlıqlarına dair beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısıdır. Bu baxımdan BMT-nin nəzarət mexanizmləri olan doqquz beynəlxalq müqaviləsindən səkkiz müqavilənin iştirakçısıdır. Azərbaycan Respublikası həmçinin bu müqavilələrə əlavə olunan fakultativ protokolların və ya beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan xüsusi prosedurların əksəriyyətini tanıyır və onlara qoşulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə müstəqil Respublikanın Konstitusiyasını qəbul etmişdir. Konstitusiyanın II bölməsinin III fəslində insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı müddəaları əhatə edir. Konstitusiyanın “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlanan III fəslində mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar əks olunmuşdur ki, bunlar da hamılıqla qəbul olunmuş insan hüquq və azadlıqlarına dair beynəlxalq standartları özündə ehtiva edir. AR konstitusiyasının 46-cı maddəsinə görə, hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır. Dövlət tərəfindən qorunan şəxsiyyətin ləyaqətinin alçalmasına heç bir halda yol verilə bilməz. Beynəlxalq sənədlər, onların tətbiqi təcrübəsi, müxtəlif beynəlxalq təşkilat, Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının təmin edil-



məsinə yönələn qanunvericilik bazası və bu qanunların tətbiqini təmin edən milli mexanizmlər Konstitusiyanın 148-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Konstitusiyanın 151-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Beynəlxalq hüquq normalarını tətbiq etmə qaydası “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında” 13 iyun 1995-ci il tarixli Qanunla müəyyən olunur. Həmin Qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, hamılıqla tanınan beynəlxalq hüququn prinsiplərinə və normalarına müvafiq surətdə qanun, adından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının bütün yazılı beynəlxalq müqavilələrinin (müqavilə, saziş, konvensiya, pakt, protokol, məktubların və ya notaların mübadiləsi və başqa adlı beynəlxalq müqavilələr) bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsi, adından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə və beynəlxalq təşkilatlarla bu Qanunda müəyyənləşdirilmiş qaydada yazılı şəkildə bağlanan razılaşmasıdır. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq müqavilələrin onun üçün məcburiyyətinə razılığını müqavilənin imzalanması, müqaviləni təşkil edən sənədlərin mübadiləsi, müqavilənin ratifikasiyası, təsdiq edilməsi, ona qoşulma vasitəsilə və razılığa gələn tərəflərin şərtləşdiyi hər hansı başqa üsulla ifadə edə bilər.

İnsan hüquqları və azadlıqları ilə bağlı müasir tendensiyalar nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, habelə onların reallaşdırılması mexanizmləri geniş təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyanın 10-cu maddəsi beynəlxalq münasibətlərin prinsiplə-

rini müəyyən edir. Həmin maddəyə əsasən, Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddənin 1-ci hissəsində isə göstərilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, AR vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. İnsanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququ sosial sferada ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi standartlarını müəyyən edən bir sıra hüquq sahələrinin kompleks institutu kimi çıxış edir. Buna görə də o, müxtəlif sahəvi aidiyyətə malik olan normalar vasitəsilə reallaşdırıla bilər.

Azərbaycan Respublikası həmçinin 25 yanvar 2001-ci il tarixində Avropa Şurasının üzvlüyünə qəbul olunmuş və insan hüquq və azadlıqlarına dair ÜmumAvropa beynəlxalq müqavilələrinin əksəriyyətinə tərəfdar çıxmışdır.

BMT Nizamnaməsinin 1-ci maddəsində Təşkilatın məqsədlərindən biri kimi heç bir fərq qoyulmadan insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmətin inkişafı və onların təşviqi məqsədilə əməkdaşlığın həyata keçirilməsi göstərilmişdir. Nizamnamənin 55-ci maddəsi də insan hüquqlarına hörmət prinsipinin digər aspektlərini müəyyən edir. Həmin maddədə göstərilir ki, millətlər arasında xalqların hüquqbərabərliyi və öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə hörmət əsasında sülh və dostluq münasibətləri üçün zəruri olan sabitlik və əmin-amanlıq şəraitini yaratmaq məqsədilə BMT həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əhalinin tam məşğulluğuna, iqtisadi və sosial tərəqqinin inkişaf etdirilməsinə; iqtisadi, sosial, mədəniyyət və təhsil sahələrində beynəlxalq əməkdaşlığa; irqinə, cinsinə, dilinə və yadını mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hamılıqla hörmət edilməsi və riayət olunmasına, səhiyyə və buna müvafiq sahələrdə beynəlxalq problemlərin həllinə dəstək verir.

BMT Nizamnaməsinin 56-cı maddəsində göstərilir ki, “Bütün üzvlər 55-ci maddədə göstərilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün Təşkilatla əməkdaşlıq etməklə birgə və müstəqil hərəkət edəcəklərinə dair öhdəlik götürür.” BMT Nizamnaməsi-



nin 68-ci maddəsinə əsasən, “İqtisadi və Sosial Şura iqtisadi və sosial sahələrdə və insan hüquqlarına dəstək vermək üçün komissiyalar və habelə öz funksiyalarının icrası üçün tələb olunan digər komissiyalar təsis edir”. İnsanın layiqli həyat səviyyəsinə olan hüququ sosial sferada ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi standartlarını müəyyən edən bir sıra hüquq sahələrinin kompleks institutu kimi çıxış edir. Buna görə də o, müxtəlif sahəvi aidiyyətə malik olan normalar vasitəsilə reallaşdırıla bilər.

İkinci Dünya müharibəsi zamanı törədilmiş vəhşiliklər mütərəqqi dövlətləri ümumdünya ədalət meyarını müəyyən etməyə sövq etdi. 1945-ci ildə yaradılmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin müqəddiməsində insan hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə, kişi və qadının, böyük və kiçik millətlərin hüquq bərabərliyinə inam ifadə olunmuşdu. 1946-cı ildə çıxarılmış Nurnberq tribunalının qərarlarında isə müəyyən edilmişdi ki, insan hüquqları artıq heç bir dövlətin müstəsna daxili məsələsi deyil və heç bir dövlət suverenliyini bəhanə gətirərək vətəndaşları ilə istədiyi kimi rəftar edə bilməz. Lakin, bütün bunlar nə qədər vacib olsa da, kifayət etmirdi. İnsan hüquqlarının ümumbəşəri dəyəərə çevrilməsi üçün vahid yazılı sənədə çox böyük ehtiyac var idi. Məhz belə bir sənəd “İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə” oldu.

10 dekabr 1946-cı ildə BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının (EKOSOC) ilk iclasında təsis olunmuş İnsan Hüquqları Komissiyası məhz BMT Nizamnaməsinin 68-ci maddəsinə istinadən yaradılmışdır. Komissiyanın ilk fəaliyyəti “İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”nin layihəsini hazırlamaq olmuşdur. İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə (Universal Declaration on Human Rights) İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə BMT Baş Məclisinin 10 dekabr 1948-ci il tarixli qətnaməsi ilə qəbul olunmuşdur. Hazırda bütün dünyada 10 dekabr Ümumdünya İnsan Hüquqları günü kimi qeyd olunur. Bəyannamədə mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar əks olunur. Bəyannamə BMT üzv dövlətləri üçün tövsiyə xarakteri daşmasına baxmayaraq insan hüquq və azadlıqlarına dair universal standartları müəyyən etdi. Bu ba-

xımdan bu sənədin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Hazırda dünyanın bir çox dövlətlərinin konstitusiyaları Bəyannamədə əks olunan hüquq və azadlıqları özündə əks etdirərək onu daxili normaya çevirmişlər. İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin müddəaları tədricən beynəlxalq adətlərə çevrildi [7,c.311].

Qeyd etmək lazımdır ki, 1948-ci il Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi və 1966-cı il Beynəlxalq Paktları fərdə daha əlverişlilik ideyası üzərində qurulmuşdur. İlk öncə, 1948-ci il Bəyannaməsində və 1966-cı il Beynəlxalq Paktlarında qeyd olunur ki, azadlıq, ədalət və ümumdünyəvi sülhün əsasını bəşər cəmiyyətinin bütün üzvlərinə məxsus olan ləyaqətin və onların bərabər və ayrılmaz hüquqlarının tanınması təşkil edir. Artıq Bəyannamə və Paktların müvafiq məzmunundan aydın olur ki, insan şəxsiyyətinin ləyaqəti bütün hüquq və azadlıqların kompleksi vasitəsilə açılır, lakin bunun özünü də heç bir halda tam hesab etmək olmaz. Ümumən qəbul olunmuşdur ki, insan hüquq və azadlıqlarına dair standartların əsasını İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə təşkil edir. 10 dekabr 1948-ci ildə BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul olunmuş bu sənəd sonradan qəbul olunmuş və dövlətlər tərəfindən tanınmış insan hüquq və azadlıqlarına dair çoxsaylı beynəlxalq razılaşmalarda əks olunan hüquq və azadlıqların əsasını təşkil edir. Bizim ölkənin də daxil olduğu region üçün insan hüquq və azadlıqlarına dair əsas sənədlərə BMT-nin nizamnaməsi, İnsan Hüquqlarına dair Beynəlxalq Bili təşkil edən sənədlər, eləcə də BMT-nin himayəsi altında qəbul olunmuş nəzarət mexanizmləri olan digər konvensiyalar, İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsinə dair Avropa Konvensiyası, Avropa Sosial Xartiyasını aid etmək olar. BMT fəaliyyəti dövründə insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına yönələn çoxsaylı mexanizmlər yaratmışdır. Bu mexanizmlər BMT nizamnaməsi və ya BMT-nin himayəsi altında qəbul olunmuş müxtəlif dövlətlərarası müqavilələrin nəzarət sistemlərindən ibarətdir.

İnsan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq öhdəliklər, əsas etibarilə müqavilə mənşəlidir. Müqavilənin üstünlüyü ondadır ki, o, dövlətlərin konkret



insan hüquqları ilə bağlı öhdəliyini dəqiq və ətraflı müəyyən edir, eyni zamanda bu öhdəliklərin yerinə yetirilmələrini təmin etməli olan xüsusi mexanizm və prosedurları nəzərdə tutur. [2,s.52]

Müasir beynəlxalq hüquq bunu əsas götürür ki, insan hüquqlarına və əsas azadlıqlarına hörmət probleminin həll edilməsi üçün tək cəmiyyətlərin öz aralarında əməkdaşlığının fəallaşdırılması kifayət deyil. Bundan ötrü dövlətlərin həm universal, həm də regional xarakterli müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlığı zəruridir və təbii ki, bu cür təşkilatlar sırasına Avropa Şurası da daxildir. Bizim fikrimizcə, bir tərəfdən, beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin dəstəklənməsi və qorunub saxlanması, digər tərəfdən insanın əsas hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi arasında sıx əlaqə olması bu cür əməkdaşlığın obyektiv ilkin şərtlərindən biridir. Beynəlxalq hüquq əsas, ümumtənzim prinsiplərindən biri olan əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipinin insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi müdafiəsinin sahəvi prinsiplərinə təsirini nəzərə alaraq, bu istiqamətdə müvafiq prinsiplərin (rəhbər başlanğıcların) təhlilini məqsədmüvafiq hesab etmək olar. İnsan hüquqları nəzəriyyəsində aşağıdakı əsas prinsiplər fərqləndirilir: humanizm prinsipi; azadlıq prinsipi; bərabərlik və bərabər hüquqluluq prinsipi, şəxsiyyətin ləyaqəti prinsipi. [8, 19-21]

BMT-nin Nizamnaməsi də bunu tələb edir. Məlum olduğu kimi, həmin Nizamnamədə insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət prinsip və bu prinsipin inkişaf etdirilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın zəruri olması barədə hüquqi cəhətdən məcburi olan ümumi müddəalar da öz əksini tapmışdır.

Müasir dövlətlərin bu sahədə əməkdaşlığının digər obyektiv ilkin şərti ondan ibarətdir ki, beynəlxalq hüquq universal normalalarının bir sıra mühüm aktlarına uyğun olaraq, dövlətlər insanların irqindən, cinsindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq, hamı üçün mövcud olan bu hüquq və azadlıqlara hörmət bəsləməli və onlara riayət etməlidirlər. Dövlətlərin öhdəsinə qoyulan bu vəzifə mütləq və ümumi xarakter daşıyır, yəni insan hüquqlarına və azadlıqlarına bütün dövlətlərdə riayət edilməli, hər hansı ayn-seçkililiyə yol verilmədən,

dövlətin yurisdiksiyasında olan bütün şəxslərin barəsində qüvvədə olmalıdır. Müasir beynəlxalq hüquq bu sahədə müvafiq minimum standartlar müəyyən edib. Azərbaycan Respublikasının bu sahədə apardığı islahatlar təqdirəlayiqdir.

Beynəlxalq hüququn dövlətlərin tək cəmiyyətlərin hüquqları və azadlıqları sahəsində deyil, digər həyatı-mühüm sahələrdə də əməkdaşlığının təşkil edilməsində nüfuzu və rolu getdikcə artmaqdadır, belə ki, beynəlxalq münasibətlərin inkişafının indiki mərhələsində ticarət, mədəniyyət, elm və başqa sahələrdə beynəlxalq mübadilələr aparmanın hər hansı dövlətin normal mövcudluğunu təsəvvürə gətirmək mümkün deyil. Müasir dövlətlər bu məsələlər barədə çoxsaylı ikitərəfli, regional və universal müqavilə və sazişlər, o cümlədən bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla müvafiq müqavilə və sazişlər imzalayırlar.

Müasir dövlətlərin istər bir-biri ilə, istərsə də dövlətlərlə iri beynəlxalq təşkilatlar arasında insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi obyektiv zərurətdir. Bu zərurət ondan irəli gəlir ki, üçüncü minilliyin astanasında insan şəxsiyyətinin dəyərinin, onun üstünlüklərinin nisbətən yüksək səviyyədə anlaşılması ilə fərdin mövcudluğu və sərbəst inkişafı üçün minimum zəmanətin təmin edilməsinin vacibliyi arasında qırılmaz əlaqə vardır. Bu fakt praktikada özünü onda ifadə etmişdir ki, müasir dövlətlərin, o cümlədən yeni suveren dövlətlərin böyük əksəriyyəti həmin hüquq və azadlıqların hər bir ölkədə və hər bir insan üçün real təmin edilə biləcək ümumbəşəri minimumunu müəyyən etməyə çalışır. Bu hüquq və azadlıqların bərqərar olmasının əsas vasitəsi - onların hüquqi, siyasi və mənəvi qüvvəsini könüllü olaraq etiraf etmiş dövlətlər tərəfindən, o cümlədən Azərbaycan Respublikası tərəfindən icra edilməsi məcburi olan müvafiq beynəlxalq hüquqi aktların işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsidir.

Beynəlxalq əməkdaşlığı obyektiv zərurətə çevirmiş mühüm amillərdən biri də insan hüquqları və azadlıqları barədə beynəlxalq konvensiyalarda təsbit olunmuş hüquqi normalaların dövlətin daxili həyatında reallaşdırılması, bu hüquq və azadlıqların məzmununun milli qanunvericilikdə əks etdi-



rikməsidir. Təbii ki, həmin normalarda təsbit olunmuş tələblərin faktiki həyata keçirilməsi üçün müvafiq şərait yaradılmasına yönəldilmiş sosial-iqtisadi siyasət yeridilmədən bu amili gerçəkləşdirmək mümkün deyil. Bu amil Azərbaycan Respublikasında xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanılır.

Buna görə bu cür əməkdaşlığın nəticələri, o cümlədən, əksəriyyət tərəfindən qəbul edilmiş insan hüquqları və azadlıqları sahəsində beynəlxalq konvensiyaların müddəaları getdikcə daha çox hallarda milli məhkəmə orqanları üçün örnək olur, müasir beynəlxalq hüququn əsaslarına dair biliklərə yiyələnmək isə bütün məhkəmə instansiyalarının və hüququ tətbiq edən digər orqanların əməkdaşları üçün qaçılmaz zərurətə çevrilir.

Bu cür əməkdaşlığın nəticələri, o cümlədən, insan hüquqları və azadlıqları sahəsində geniş tanınmış beynəlxalq konvensiyaların müddəaları getdikcə daha tez-tez milli məhkəmə orqanlarının qərarları üçün əsasə çevrilir, müasir beynəlxalq hüququn əsaslarının əhəmiyyəti isə bütün məhkəmə instansiyaları, habelə digər hüquq-mühafizə orqanları üçün böyük zərurətə çevrilir. Məlumdur ki, bəzən insan hüquqları və azadlıqlarından süni şəkildə istifadə edərək, öz müqəddəratının təyin etmə hüququnun və onun ən ifrat forması olan ayrılma hüququnu həyata keçirmək məqsədilə yersiz iddia və tələblər irəli sürməyə çalışırlar. Beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq bu cür cəhdləri istisna etməlidir, çünki bunlar dövlətlərin ərazi bütövlüyünə qəsdə çevrilir, fəlakətlərə gətirib çıxarır və nəhayət, müəyyən regionlarda insan hüquqları və azadlıqları sahəsində vəziyyətin kəskin pisləşməsinə səbəb olur. Azərbaycan ərazisinin Ermənistan tərəfindən işğal olunmasına, respublikamızda bir milyona qədər qaçqının yaranmasına gətirib çıxarmış Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar vəziyyət buna konkret misaldır.

İnsan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edilməsi, hüququn aliliyi barədə Avropa Şurasının Nizamnaməsində təsbit olunmuş və dövlətimizdə geniş tətbiq edilən prinsiplər formalaşmaqda olan hüquqi dövlət çərçivəsində insan ləyaqətinə və şəxsiyyətin azadlığına hörmət prinsipinin müdafiə edilməsi və ona riayət olunması deməkdir. Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvləri olan digər dövlətlər kimi Azərbaycan Respublikası da özü-

nün əsas azadlıqlara sədaqətini dəfələrlə təsdiq etmişdir. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının preambulasında qeyd edildiyi kimi, bu azadlıqlar «dünyada ədalətin və sülhün təntənəsinə» zəmanət verir. Dünyada sülhün qorunub saxlanması isə, bir tərəfdən, əsl demokratik siyasi sistemin köməyiylə, digər tərəfdən, insan hüquqlarına hörmət bəslənməsi və onlara riayət olunması ilə təmin edilir.

Hər bir dövlətin insan hüquqlarına hörmət və əməl etmək öhdəliyi bilavasitə müasir beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən biri olan insan hüquqlarına hörmət etmək prinsipindən irəli gəlir. İnsan hüquqlarına hörmət prinsipinin məzmunu isə, ilk növbədə, dövlətlərin onların yurisdiksiyası sferasında yerləşən bütün şəxslərə münasibətdə hər hansı ayrıseçkilik olmadan bu hüquqlara hörmət və əməl etmək öhdəliyi təşkil edir. Bununla da, insan hüquqları sahəsində dövlətlərin üzərinə mühüm öhdəliklər qoyulur və bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət edilir. Bundan başqa, müasir beynəlxalq hüququn inkişafı həmin normaların dövlətdaxili münasibətlər sferasında təsbit edilməsi ilə xarakterizə olunur ki, bu da beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsipi əsasında həyata keçirilməlidir [9, 383]

Azərbaycanda demokratik islahatların həyata keçirilməsi həm də ona görə mümkün olmuşdur ki, dövlətimiz öz inkişafı yolunda qarşılaşdığı obyektiv çətinliklərə baxmayaraq Avropa Şurası qarşısında öz üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirmişdir. Nəticə etibarilə Azərbaycan Respublikası indiyədək 30-a qədər Avropa konvensiyasına qoşulmuşdur.

Müasir dövrdə Avropa Şurası yeni suveren ölkələrlə milli qanunvericiliyin yeniləşdirilməsi və unifikasiyası, məhkəmə icraatının təkmilləşdirilməsi və insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müştərək və daha mükəmməl qərarların axtarışı hesabına ədalət mühakiməsi orqanlarının işinin səmərəsinin yüksəldilməsi kimi sahələrdə müstəsna rol oynayır. Avropa Şurası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əməkdaşlığın əsas beynəlxalq-hüquqi forması konvensiya və tövsiyələrdir. Bu halda Konvensiya subyektlər arasında münasibətləri tənzimləyən və həmin



konvensiyaları ratifikasiya etmiş dövlətlər üçün məcburi qüvvəyə malik olan beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığın əsas forması olaraq qalmaqdadır.

Avropa Şurasının çoxtərəfli konvensiyalarının beynəlxalq-hüquqi əhəmiyyəti, xüsusən bu konvensiyaların əməkdaşlığa nəinki şərait yaratması, həm də bu əməkdaşlığı sadələşdirməsi onun səmərəsini daha da artırır. Çünki müasir dövlətlərə-rası münasibətlər praktikası göstərir ki, bir konvensiya faktiki olaraq üzv-dövlətlər arasında çoxsaylı ikitərəfli sazişləri əvəz etməyə qabildir. Bu məsələnin digər mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, Avropa Şurasının Nizamnaməsi, eləcə də onun əksər konvensiyaları üzv-dövlətlər üçün tək-cə ümumiyyətlə hüquq sahəsində deyil, həm də insan hüquqları sahəsində beynəlxalq standartların təmin edilməsi işində demokratik təsisatların möhkəmləndirilməsi naminə onların əməkdaşlığı üçün geniş imkanlar yaradır. Bərabərlik, bərabər hüquqluluq və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi prinsipi insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə, humanitar məsələlərdə beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafının əsasını təşkil edir. İnsan ləyaqəti anlayışını bu prinsip olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsi də məhz bu nöqteyi-nəzərdən çıxış etmişdir.

Bəyannamənin Preambulasının 1-ci bəndinə əsasən bəşər ailəsinin bütün üzvlərinin hüquq bərabərliyinin tanınması azadlıq, ədalət və dünyəvi sülhün əsasını təşkil edir. 1966-cı il Beynəlxalq Paktlarının müddəalarında bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi daha ətraflı şəkildə öz əksini tapmışdır. Pakt yalnız dövlətlərin cəhd etməli olduqları məqsədə çatmağa dair standartları müəyyən edir [10, 34]

Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il

Beynəlxalq Paktının 2-ci, 3-cü və 26-cı maddələri qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı beş prinsipi müəyyən etmişdir: hüquqlardan bərabər istifadə edilməsi prinsipi; kişi və qadının bərabərliyi prinsipindən irəli gələn ümumi bərabərlik prinsipi; hüquq norması və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi; qanun tərəfindən bərabər müdafiə prinsipi; ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipi.

Mövcud hal tək-cə Azərbaycan Respublikasının müvafiq müddəalarının Beynəlxalq Paktın normalarına uyğunluğu probleminin həlli üçün deyil, həm də insan hüquqlarının və əsas azadlıqların həyata keçirilməsi baxımından prinsiplə əhəmiyyətə malikdir, belə ki, bu hüquq və azadlıqlar hüququn hakimliyi, qanunun aliliyi və effektivliyi mənbəyinin inikası və təcəssümüdür. Bu anlayışların qarşılıqlı əlaqəsi milli hüquq sistemlərinin qurulması üçün müəyyən zəmin yaradır. Bu hüquq sistemlərinin əsasını isə o cümlədən cəmiyyətdə insan hüquqlarının təminatı və demokratiyanın müdafiəsi arasındakı bərabərlik təşkil edir. Bu cür qarşılıqlı əlaqə dövlətdə əsas insan hüquqları və azadlıqlarının ardıcıl həyata keçirilməsinin təminatı və demokratik institutların normal fəaliyyəti üçün zəruridir.

1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 26-cı maddəsində insanların qanun qarşısında bərabərliyi göstərilir. Qanun qarşısında bərabərlik tək-cə ölkə vətəndaşlarına deyil, həm də istənilən dövlət və qeyri-dövlət orqanlarına münasibətdə tətbiq edilir. Hər hansı bir ölkədə qanun, konvensiya, qayda və adətdən irəli gələn insan hüquqlarının müvafiq sənədlərdə həmin hüquqların tanınması və ya daha az tanınmasını bəhanə gətirərək, bu və ya digər dərəcədə məhdudlaşdırılması və azaldılması qadağandır. [11, 139-146]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: Bakı, 2022, 92 səh.
2. Əliyev Ə. İnsan hüquqları. Bakı, 2019, 352 səh.
3. Əliyev Ə. İnsan hüquqlarının beynəlxalq- hüquq müdafiəsi. Bakı, 2009, 490 səh.
4. Əliyev Ə.İ.İnsan hüquqları. Bakı, 2013,s. 506 səh .
5. Əliyev S. F. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının realizəsi üzrə beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı əlaqəsi problemi. "Qanun".-2015.-№ 2(244).-S.28-35.
6. Mehdiyev F. Nəzəriyyə və təcrübədə insan hüquqları.Bakı, 2013,405 səh.



7. Kovaleva A.A., Çerņičenko С.В.Международное право.М.2011, 831с.
8. Саидов А.Х. Общепризнанные права человека. Учебное пособие. М.: МЗ ПРЕСС, 2004, 273 с.
9. Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х томах. Том 2: Старые и новые теоретические проблемы. М.: НИМП, 1999, 531 с.
10. Vasak K. A 30-year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law.М.1977,148с.
11. Карташкин В.А. Правовые последствия ратификации Россией Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Российской ежегодник международного права, 1995. СПб., «Россия-Нева», 1996, с. 139-146.

Айгуль Джахангирова

**Развитие международно-правового сотрудничества
в сфере принципов прав человека и актуальные проблемы**

В статье отмечается, что Азербайджанская Республика приняла такие универсальные стандарты и механизмы, поддержав универсальные документы о правах и свободах человека, принятые под эгидой ООН. Азербайджанская Республика также является участником ряда международных соглашений, принятых ООН, в том числе международных соглашений о правах и свободах человека. Отмечается, что еще одной объективной предпосылкой сотрудничества современных государств в этой сфере является то, что в соответствии с рядом важных актов универсальных норм международного права государства должны уважать эти права и свободы, существующие для всех, независимо от расы, пол, язык и религия, и должны их придерживаться. Современное международное право установило соответствующие минимальные стандарты в этой области. Реформы, проведенные Азербайджанской Республикой в этой области, заслуживают высокой оценки.

Aygül Cahangirova

**Development of international legal cooperation in the sphere
of human rights principles and current problems**

It is mentioned in the article that the Republic of Azerbaijan adopted such universal standards and mechanisms by supporting the universal documents on human rights and freedoms adopted under the auspices of the UN. The Republic of Azerbaijan is also a party to a number of international agreements adopted by the UN, including international agreements on human rights and freedoms. It is noted that another objective precondition for the cooperation of modern states in this field is that, in accordance with a number of important acts of the universal norms of international law, states must respect these rights and freedoms that exist for everyone, regardless of race, gender, language, and religion. and must adhere to them. Modern international law has established relevant minimum standards in this field. The reforms carried out by the Republic of Azerbaijan in this field are commendable.